

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijke Zuid-Limburg

Over de naam "bokkerijders"

Vermelding in 18de eeuwse bronnen.

De naam bokkerijder komt niet voor in de tekst van het zogenoemde "Lied van een bokkerijder" uit 1743 en evenmin in de Duitse versie daarvan uit 1744. Ook wordt die naam niet gebruikt in de dagboeken van de Abdij Rolduc van 1740-1752 en 1769-1772 en in het dagboek van de pastoor van Afden van 1735-1759¹.

In zijn "Chronijk van het dorp Opcanne bij Maastricht" schrijft W. Mengels (1733-1778) onder het jaar 1773 o.a.: "Sy syn, soo men seght eenige hondert mannen sterck ende hebben een contract met den duyvel aengegaen, maar niemand kan weten tot wat eynde; men wildt ook hebben dat sy op eenen grooten geytenbock reyden om in vreemde landen gaen te steelen, ende zyn alsdan die zelve nacht met hunne bock ende buyt wederom thuis; sy worden hierom in het gemeen Bockereyders genoemd, doch tot nocht en heeft men geene vaste waerheyt daarvan².

Sleinada schrijft in 1779 over "schelmen, nagtdieven, Bockreyders en duyvelbenders", waarbij hij o.a. opmerkt: "men heeft aan deze bende op veele plaetzen den naem gegeven van Bokkereyers, dat was te zeggen dat zy snagts als zy uyt steelen gingen, op Bokken reyden, deze Bokken zoude geen natuerlyke Bokken geweest zijn, maer den duyvel in gesteltenisse van eenen ofte meer Bokken; deze duyvel zoude hun door de locht op eenen korten tyd gevoert hebben alwaer ze geerne geweest hadden, zoo dat zy op eene nagt wel tien, zestien, twintig ende meer uren verre gevoerd wierden, om te steelen, en hunne vergadering te houden, en op deze Bok weder terug gevoerd wierden; eenige van de bende hebben zulks begonst te bekennen en eenen misch masch daerof zoeken te maeken: den wyzen Rechter nogtans heeft daer geene besondere attentie genomen: alhoewel ik ook houde dat ze te voet hebben moeten gaen steelen: zoo zegge ik nogtans dat het in de magt van den duyvel geweest is van deze schelmen door de logt te voeren." Als bewijs hiervoor verwijst hij naar de leer van de Dominicaan de H. Thomas van Aquino. Sleinada neemt aan dat de bokkerijders ten volle in de macht van de duivel waren, maar hij blijft er bij dat ze "braef moesten te voet gaen"³.

Onder de naam "Relation" is bekend een in 1781 waarschijnlijk in Midden-Duitsland verschenen publicatie met de lange titel "Nachricht von der sogenannten oder sich so genennet habenden Bockreitern, einer für unserer Zeiten unförmlichen Bande verschworener Räuber; welche zu Herzogenrode oder 's-Hertogengrade und in den angränzenden holländischen Gegenden an der Maas aufgesucht und hingerichtet worden sind"⁴.

Verder vermeldt Gierlichs op blz. 136, noot 143 een publicatie van de Zuidnederlander Abbé Feller in 1790, waarin sprake is van "la société du bouc" in Limburg.

Uit deze bronnen kan worden afgeleid, dat vanaf omstreeks 1773 de naam bokkerijders in deze regio en daarbuiten in gebruik was, zonder aanwijzingen voor een eenduidige verklaring van die naam.

De groepsgewijze openbare terechtstellingen, na processen waarbij veelal als resultaat van foltering verdachten elkaar beschuldigden, wekken de indruk dat het zou gaan om bendes, d.w.z. om groepen personen die samen misdrijven zouden hebben gepleegd. Het gaat echter slechts om mensen die binnen korte tijd of tegelijkertijd werden terechtgesteld⁵.

Synoniem voor heks of tovenaar?

Sleinada was niet origineel in de opvatting dat bokkerijders in de macht van de duivel zouden zijn. In 1661 geeft Melchior von Haiminsfeld een groot aantal synoniemen voor heks en tovenaar, waaronder Bockreuter en Bockreuterin⁶.

De vermeende activiteiten van heksen en tovenaars, vooral de kwade toverij, waren al eerder in verband gebracht met de duivel in de gedaante van een geitebok. In oude tekeningen van o.a. Jeroen Bosch, Albrecht Dürer, Hans Baldung genant Grien, Jacques de Gheyn II en Jan Luyken komt de voorstelling van de duivel in de gedaante van een geitebok voor. Zelfs het "hokuspokus" van de goochelaar kan zijn afgeleid van "okus Bokus"⁷.

Volgens deze gedachtengang zou de naam van bokkerijder duiden op een verondersteld verbond met de duivel, zoals in de sage van "Faust" (van 1587) en bij de heksen. Allerlei onheil werd toegeschreven aan hiervan verdachte personen, die door invloedrijke elementen in de samenleving (kleine dorpsgemeenschappen) voor zondebok werden gehouden, waartegen vervolgens werd opgetreden. Hierop lettende is te bezien in hoeverre er bij het optreden tegen de bokkerijders overeenkomsten zijn met de vervolging van ketters, tovenaars en heksen.

Opgemerkt wordt dat in de 18de eeuw, het tijdperk van de "Verlichting", de bloeitijd van de heksenprocessen lang voorbij was. Keizerin Maria Theresia maakte in 1740 en 1766 bekend daarvan tegenstander te zijn⁸. Die bekendmaking gold voor de Oostenrijkse Erflanden, maar niet voor de Zuidelijke Nederlanden.

Oude voorstelling van een heks op een bok.

Mogelijk is een gevolg hiervan de geheime instructie van het Hof van Brussel (voor het Oostenrijks gebied), "waer in onder andere geordonneerd was, van de pligtige van deze Bende, wat zwaere ofte groote feiten en misdaeden zij ook begaen mogte hebben met geen andere straffe des doods te beleggen als met de gallige; dit was geordonneerd, om de pligtige wegens de schroomelijke straffen niet af te schrikken, om alles wel en opregtig te bekennen." Het is de vraag of dit motief in de geheime instructie was opgenomen of door Sleinada er aan is toegevoegd⁹.

Zoals eerder met ketters, o.a. Wederdopers, alsook met heksen veelal geschiedde, werden aanvankelijk ook bokkerijders verbrand, wanneer zij namelijk verdacht werden van kerkdiefstallen. Zo geschiedde met enkele van de terechtgestelden in 1743 te Ubach op 10 september, Schaesberg op 16 september, Chevremont op 9 oktober, Hoensbroek op 12 november en Amstenrade op 19 november.

In diverse stukken van schepenbanken zijn verklaringen opgenomen van gefolterde personen over het aangaan van een verbond met de duivel. Gelet op de wijze van totstandkoming van deze verklaringen - na foltering in doodsangst afgelegd - is het niet verwonderlijk dat er uiteenlopende versies zijn over de inhoud, de wijze waarop en de plaatsen waar dit imaginaire verbond met de duivel zou zijn aangegaan¹⁰.

Ten derde verdient in dit verband wellicht vermelding een mogelijke verklaring van een punt uit enkele vonnissen van de sche-

penbank Schinnen in 1743 en 1751, dat betrekking heeft op het afbreken van huizen waar bokkerijders hebben gewoond, met de bepaling dat aldaar in 100 jaren niet meer mocht worden gebouwd¹¹. Veelvuldig zijn hiervoor precedentes te vinden bij het eerder optreden tegen ketters en heksen, waarbij er van werd uitgegaan, dat een dergelijk huis "besmet" was. Die besmetting verviel wanneer het betreffende perceel gedurende 40 of 100 jaren in het bezit van een rechtzinnig iemand was¹².

Zoals uit het voorgaande blijkt, vertoont het optreden van de justitie tegen heksen en schadelijke toverij opmerkelijke overeenkomsten met het justitiële optreden tegen de bokkerijders.

C. Palmen

NOTEN.

1. De betreffende teksten bij: W. Gierlichs, De geschiedenis der bokkerijders in het voormalige land van 's-Hertogenrode, Roermond en Maaseik 1940, blz. 151-190.
2. De tekst van de "chronijk" in PSHAL 1887, blz. 269.
3. S.J.P. Sleinada, Oorsprong, oorzaeke, bewys, en ondekkinge van een godlooze bezwoorne bende, nagtdieven en knevelaers, binnen de landen van Overmaeze en aenpalende landstreeken ontdekt, met een nauwkeurig getal der geexecuteerde en vlugtelingen, z.pl. 1779, blz. 61-63. Naar de mode van die tijd gebruikt A. Daniëls het anagram Sleinada als auteursnaam, in navolging van o.a. Voltaire.
4. W. Gierlichs, a.w., blz. 125.
5. Over het aantal deelnemers aan een misdaad zijn er sterk verschillende opgaven. L. Augustus, Hebben de bokkerijdersbenden wel bestaan? in: LvH 1985, blz. 14-22.
6. W. Behringer, Hexen und Hexenprozesse in Deutschland, München 1988 (DTV Dokumente 2957), blz. 52, geciteerd uit: Rechtliches Bedencken von Confiscationen der Zauberer- und Hexen-Güter, Bremen 1661, nach: Gottlieb Wilhelm Solden, Heinrich Hepp und Max Bauer, Geschichte der Hexenprozesse, Hanau 1911, Bd. I, blz. 301.
7. W. Behringer, a.w., blz. 442.
8. W. Behringer, a.w., blz. 451, "in unserer Regierung bisher kein wahrer Zauberer, Hexenmeister oder Hexe entdeckt worden, sondern derlei Prozesse allemal auf eine boshafte Betrugerei, oder eine Dummheit und Wahwitzigkeit des Inquisiten, oder auf ein anderes Laster hinausgelaufen seien, u.s.w." Zie ook: Constitutio Criminalis Theresiana, Maj. Maria Theresia, Erz. von Österreich, Peinliche Gerichtsordnung, Wien 1769.
9. Sleinada, a.w., blz. 56.
10. W. Gierlichs, a.w., blz. 28 en 132; H. Pijls, De bokkerijdersbende met de doode hand, Sittard 1924, blz. 14-17.
11. H. Pijls, a.w., blz. 42, 43, 66 en 74.
12. H.C. Lea, A History of the Inquisition of the Middle Ages, New York 1888, uitgave van het Spectrum: De inquisitie in de Middeleeuwen (Aula 132), Utrecht 1986.

Romeins Heerlen (vervolg 4)

Na de behandeling van de spitsgrachten en de hoofdwegen in de vorige afleveringen kan een eerste chronologie worden samengesteld van de infrastructurele ontwikkeling van Romeins Heerlen. Maar voor wij hiertoe overgaan behandelen wij eerst een derde element van belang, nl. de grafieken van teruggevonden terra sigillata-scherven¹, munten² en het in grafcontext gevonden glas³. Deze zullen ons geen exacte gegevens omtrent de bewoningsintensiteit kunnen geven, maar zij zullen ons wel enig inzicht kunnen verschaffen in het belang van Romeins Heerlen voor zijn omgeving tijdens diverse periodes.

Met name de terra sigillata geeft een duidelijk beeld van de intensiteit van activiteiten. Het glas en de munten zijn minder betrouwbaar. Van het glas is bekend dat het gedeeltelijk weer werd omgesmolten, maar dat gold weer niet voor het glas dat als bijgave in de graven werd gedeponereerd en dat daardoor naast de terra sigillata toch zeer bruikbaar is voor het onderzoek⁴. Munten vormen een vrij onbetrouwbare factor door de vele inflaties in de loop der tijden⁵. Maar zij zullen toch van groot belang blijken bij de opheldering van enkele zeer onduidelijke passages in de geschiedenis van Coriovallum⁶.

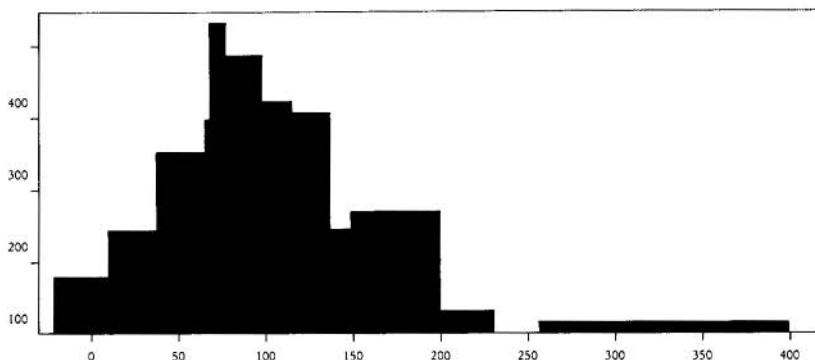
In grafiek I is de in Heerlen teruggevonden terra sigillata verwerkt. Hier zien wij duidelijk dat rond het begin van de jaartelling een opwaartse lijn begint die gestaag doorloopt tot in de jaren zeventig en daarna weer geleidelijk aan naar beneden gaat tot zij in het begin van de derde eeuw een absoluut dieptepunt bereikt⁷. Terra sigillata is aan het eind van de derde eeuw en in de hele vierde eeuw zeer slecht vertegenwoordigd.

Met de glascurve in grafiek II kunnen wij de terra sigillata-curve enigszins corrigeren. Het glas gaat namelijk na 100 na Chr. meer en meer het aardewerk verdringen⁸. In de glasgrafiek zien wij dan ook dat de top van de curve later ligt. Hierdoor verschuift het hoogtepunt van beide curves naar de periode die loopt van het derde kwart van de eerste eeuw tot het derde kwart van de tweede eeuw. Ook het glas is in de nadagen van Romeins Heerlen zeer slecht vertegenwoordigd.

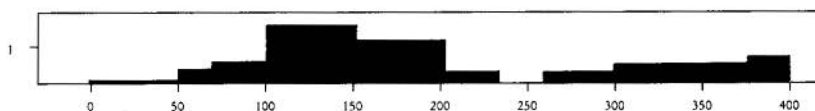
Grafiek III vertegenwoordigt alle munten die gevonden werden op het thermenterrein. Een muntgrafiek is minder betrouwbaar vanwege de inflatie en de grote onderlinge verschillen tussen de staven van deze grafiek zijn dan ook niet maatgevend. De periode tot het eerste kwart van de derde eeuw is een bevestiging van wat wij hierboven reeds zagen.

Het zeer grote verschil tussen de drie grafieken sinds 260 is opmerkelijk. De terra sigillata- en de glascurve geven in die periode een zeer kleine hoeveelheid materiaal aan. De muntcurve laat echter het beeld zien van een levendige economie. Hierin ligt de

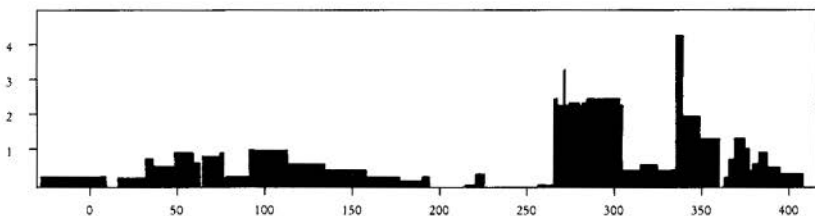
bevestiging van wat elders ook reeds werd geconstateerd: de bevolking in de laat-Romeinse periode is anders van opbouw dan in de klassieke periode⁹. De klassieke periode werd gekenmerkt door een in welstand levende Romeinse bovenlaag met relatief veel luxe gebruiksgoederen. In de nadagen van de Romeinse bezetting leeft hier een gemilitariseerde boerenbevolking die er wel een monetaire economie op na houdt, maar vrijwel niet geïnteresseerd is in luxe goederen als glas en terra sigillata.

Grafiek 1: terra-sigillata-vondsten

Grafiek 2: glasvondsten

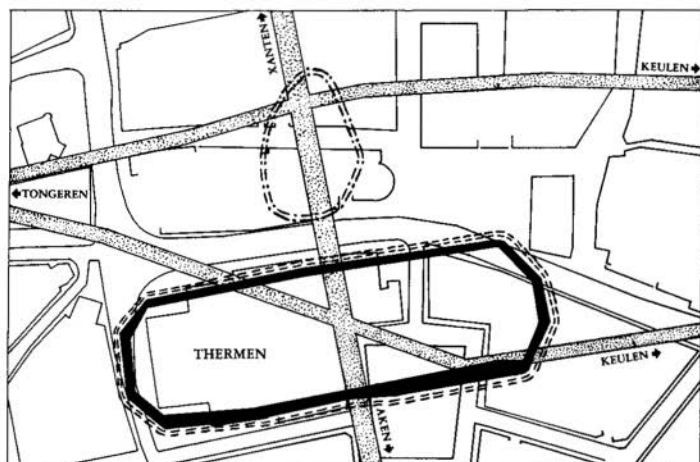
Grafiek 3: muntvondsten

De grafieken zijn op de volgende wijze samengesteld: de vondsten gedeeld door de algemeen erkende productieperiode.

Dit is echter niet het enige dat wij uit onze bronnen kunnen halen. Met name de terra sigillata kan ons nog extra informatie verschaffen. Als wij op een kaartje bekijken waar de terra sigillata-scherven gevonden werden, dan kunnen wij daarbij het volgende constateren: uit de spreiding van het overgrote deel van de scherven is niets speciaals af te leiden, maar bekijken wij die uit de tijd van keizer Augustus, de vroegste in deze contreien, dan zien wij duidelijke

lijk een concentratie van 92% van alle materiaal rond en even ten zuiden van het kruispunt van de wegen Xanten-Aken en Tongeren-Keulen. Ook de spreiding van het laat-Romeinse materiaal, de met een rolstempel versierde terra sigillata, geeft duidelijk aan waar de activiteiten in de nadagen van Romeins Heerlen zich concentreerden. Wij zien hier een duidelijke concentratie (91%) binnen en direct rond de uit de vierde eeuw stammende burgus.

Nu kunnen wij overgaan tot het opstellen van een eerste chronologie van Romeins Heerlen. Deze zal zeer schetsmatig worden en als kapstok dienen om verdere gegevens aan op te hangen. De tijd van de Romeinse bezetting in Heerlen kan worden opgedeeld in zes periodes. Bij vrijwel elke periode is een kaartje gevoegd dat steeds in grote lijnen de infrastructuur weergeeft.

Afb. 1: Augusteïsch materiaal (—) 4de eeuwse „Rädchen” (---)

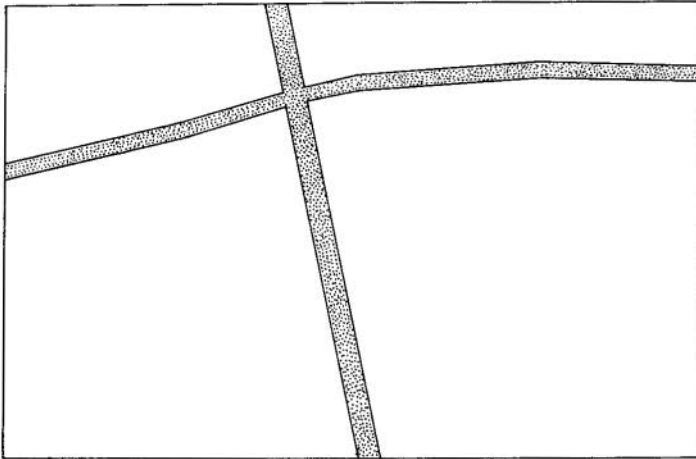
Periode I: begin van onze jaartelling tot in de tweede helft eerste eeuw.

Tijdens de regering van keizer Augustus leggen de Romeinen twee grote doorgaande wegen aan. De een als verbinding tussen Xanten en Aken en de ander tussen Keulen en Tongeren. Zij kruisen elkaar in Heerlen, even ten noorden van de Uilestraat. De oudste bewoningssporen uit de tijd vlak na de aanleg van beide wegen concentreren zich rond het kruispunt, maar al spoedig breidt de nederzetting zich verder uit.

Periode II: tweede helft eerste eeuw tot tweede helft tweede eeuw.

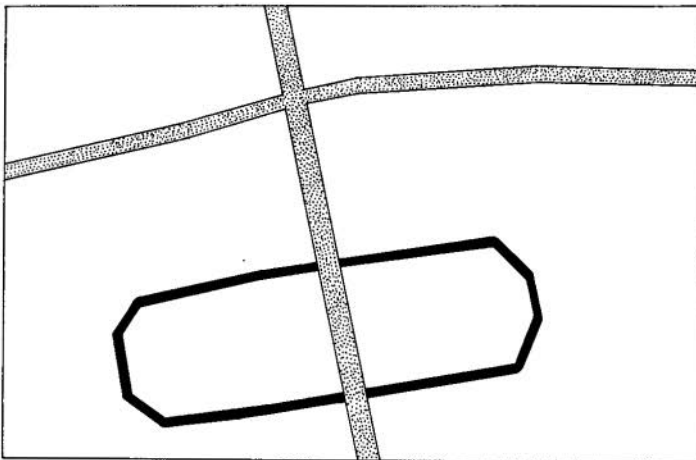
De strategische positie van de twee elkaar kruisende hoofdwegen maakt in de tweede helft van de eerste eeuw de aanleg van een versterking noodzakelijk, een "statio" om de Rijnlimes te verankeren. Deze bestaat uit een door een spitsgracht omgeven terrein van 210 x 70 meter even ten zuiden van het kruispunt. In deze

periode is de intensiteit van activiteiten het grootst, gezien de grote hoeveelheid terra sigillata- en glasvondsten. Heerlen wordt dan het verzorgingscentrum van een groot aantal in de regio gele-

Afb. 2: Infrastructuur, Periode I.

gen villae. De versterking blijft min of meer in functie tot in het laatste kwart van de tweede eeuw. Zij heeft dan echter al veel van haar weerbaarheid verloren, met name door de aanleg van een zuidelijke aftakking van de weg Keulen-Tongeren die de versterking doorkruist.

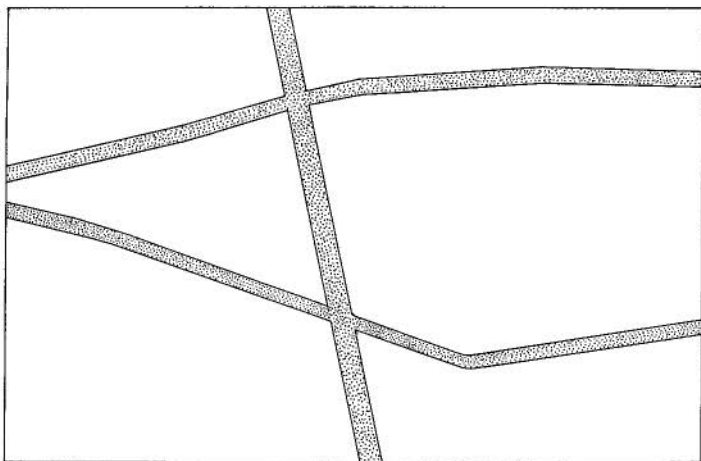

Afb. 3: Infrastructuur, Periode II.

Periode III: derde kwart tweede eeuw - ca. 230.

De aanleg van de zojuist genoemde aftakking vormt het begin van een volgende periode. Een tijdvak waarin de betekenis van Ro-

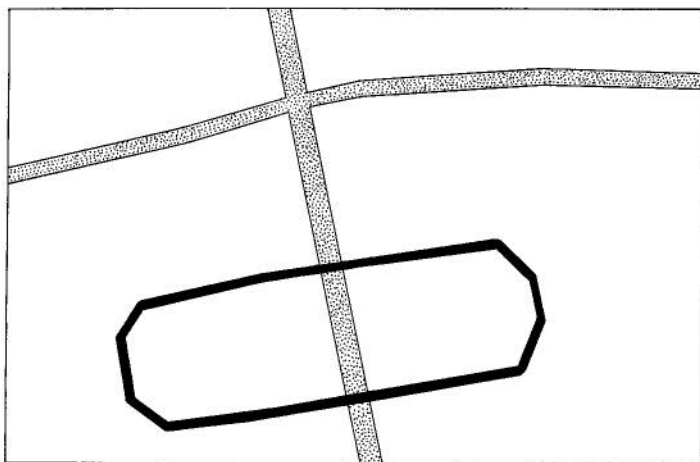
meins Heerlen steeds verder aftakelt. De bevolking gaat in aantal achteruit en daarmee de bedrijvigheid en belangrijkheid van de nederzetting.

Afb. 4: Infrastructuur, Periode III, IV en V.

Periode IV: ca. 230 - ca. 260.

Dit is een tussenperiode. De activiteiten zijn dan vrijwel gereduceerd tot nul.

Afb. 5: Infrastructuur, Periode VI.

Periode V: ca. 260 - tweede kwart vierde eeuw.

Heerlen wordt herontdekt. Er komt weer activiteit hoewel de inwoners het toen niet gemakkelijk gehad zullen hebben. Deze tijd wordt aanvankelijk namelijk gekenmerkt door vele invallen

van indringers van over de Rijn. De infrastructuur uit "periode III" wordt overgenomen en hier en daar zelfs gerestaureerd. De rust kan echter pas weerkeren als in het begin van de vierde eeuw de dynastie der Constantijnen hier orde op zaken komt stellen.

Periode VI: tweede kwart vierde eeuw - aanvang vijfde eeuw.

Een van de middelen die worden toegepast om deze streek weer te stabiliseren is de aanleg van een reeks versterkingen, burgi, langs de weg van Tongeren naar Keulen. Voor Heerlen betekent dit dat de gracht uit "periode II" weer opnieuw wordt uitgegraven. Hierdoor komt het aan het einde van de tweede eeuw aangelegde zuidelijke tracé van de weg Tongeren-Keulen weer te vervallen. Het noordelijke tracé blijft echter wel in functie evenals de weg Xanten-Aken¹⁰, die echter door de versterking wordt onderbroken.

H.J. Eggen.

NOTEN:

1. De terra sigillata grafiek werd samengesteld met behulp van de inventaris van de in Heerlen gevonden terra sigillata berustend in het Thermenmuseum. Terra sigillata is het bekende fijne rode glanzende aardewerk, vaak gestempeld met de naam van de pottenbakker.
2. Niet alle muntgegevens van Heerlen zijn toegankelijk, vandaar dat bij de samenstelling van de grafiek werd volstaan met de gegevens uit: A.E. van Giffen, Thermen en castella te Heerlen (L.), een rapport en een werkhypothese, in: *L'Antiquité classique* 17 (1948), m.n. blz. 227-231. Deze lijst is aangevuld met gegevens van latere determinaties door het Koninklijk Kabinet van munten, penningen en gesneden stenen te Leiden.
3. C. Isings, Voorromeins en Romeins glas in het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum te Heerlen, Heerlen 1972. Bij de samenstelling van de grafiek werd gebruik gemaakt van de in bovenstaand werk opgenomen expositiecatalogus.
4. C. Isings, a.w. blz. 5-7. E.M. Wightman, *Gallia Belgica*, London 1985, blz. 147. J.F. Drinkwater, *The Gallic Empire*, in: *Historia Einzelschriften* 52 (1987), blz. 235.
5. H. Mattingly & E.A. Sydenham, *Roman Imperial Coinage*, London 1968, 2de druk, passim.
6. H.J. Eggen, *De derde eeuw in Zuid-Limburg*, in: *Archeologie in Limburg* 40 (1989), blz. 212-214.
7. Zie noot 6.
8. E.M. Wightman, a.w., blz. 147.
9. W.A. van Es, *De Romeinen in Nederland*, Haarlem 1980, 2de druk, blz. 123. H. von Petrikovits, *Urgeschichte und Römische Epoche*, in: *Rheinische Geschichte*, hrsg. von F. Petri und G. Droege, Bd. 1,1: *Ältertum*, Düsseldorf 1978, blz. 183-186.
10. C.B. Rüger, *Aachen*, in: *Die Römer in Nordrhein-Westfalen* 1987, blz. 323. Deze studie maakt aannemelijk dat de verbinding met Aken in de vierde eeuw niet onmogelijk is.

Het land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successieoorlog (1283-1289) (vervolg 2)

Het artikel in de vorige aflevering eindigde met het belangrijke verkoopcontract dat op 23 mei 1288 werd gesloten tussen graaf Reinald van Gelre en de twee broers Hendrik, graaf van Luxemburg, en Walram, heer van Ligny. De overeenkomst was voorbereid in kasteel Valkenburg, in tegenwoordigheid van Gwijde, graaf van Vlaanderen, zo schreef ik op gezag van J. van de Venne in zijn boek over kasteel Valkenburg¹. Jan van Heelu daarentegen zegt: in aanwezigheid van de echtgenote van Gwijde, die een zus was van de gebroeders Luxemburg². Bij controle blijkt Van de Venne de mededeling ontleend te hebben aan S.P. Ernst, die op zijn beurt steunde op een passage van de zeventiende eeuwse geschiedschrijver Butkens³.

Graaf Gwijde zou volgens deze auteurs de aanrukkende hertog Jan van Brabant, zijn schoonzoon, hebben afgehouden van een belegering van het kasteel door zich garant te stellen, dat Walram van Valkenburg niet meer aan de oorlog zou deelnemen. Mocht hij dat toch doen, dan betaalde Gwijde een schadevergoeding van 4000 mark Brabantse sterlingen aan Jan van Brabant. Die bewering komt voort uit het misverstaan van een bepaling uit de vrede van Parijs, zoals aan het eind van dit artikel zal blijken⁴.

Hertog Jan hield zich niet lang bij Valkenburg op, toen hij vernam dat zijn tegenspelers zich hadden teruggetrokken en de aartsbisschop van Keulen naar Heinsberg was gevlucht. De hertog trok hem achterna met een leger van circa 1500 gewapende ruiters⁵. Wanneer men daarbij de legeretros rekent, verplaatste zich toen een omvangrijke troepenmacht door het gebied van Heerlen en Rimburg. Men trok richting Heinsberg en Wassenberg en vandaar voerde de Brabantse hertog zijn leger het Keulse stift binnen, het machtsgebied van de aartsbisschop.

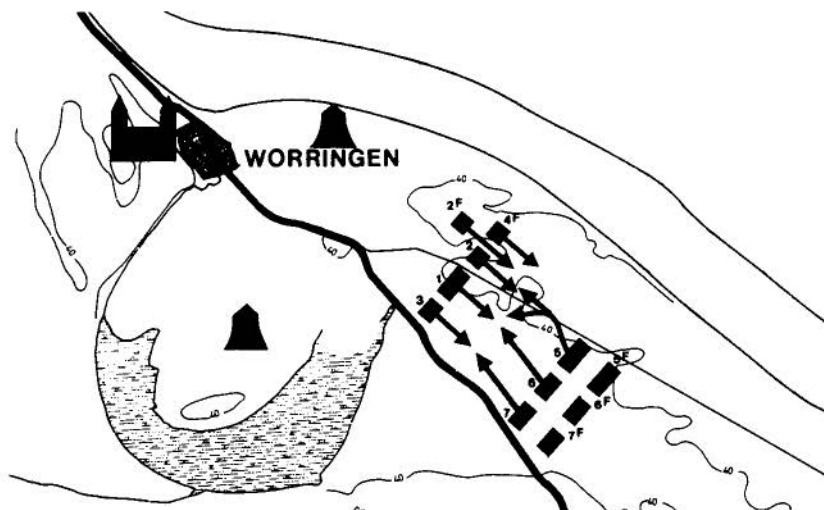
Op 5 juni 1288 volgde de grote slag bij Woeringen, vlak bij de Rijn ten noorden van Keulen. De ridderlegers waren in een lange linie tegenover elkaar opgesteld. In het midden bevond zich hertog Jan met zijn Brabantse vazallen en tegenover hem stonden de twee Luxemburgers met hun ridders. Zij waren immers na de koop van Limburg de directe mededingers van hertog Jan geworden. Reinald met de Geldersen vormde de linkervleugel.

Bij de Brabanders bevonden zich ook de heren van Wittem met hun mannen en Hendrik van Mulrepas met familieleden uit het land van 's-Hertogenrade en omgeving; bovendien - enigszins verrassend - Herman van Eynenburg. Samen vormden zij een gevechtsgroep (een "conroot") van meer dan honderd man, maar voerden twee vaandels. Of zoals Van Heelu zegt:

*Die van Witham ende hare knechte
Her Mulrepas ende sijn geslechte ...
Hare conroet hadde twee banieren⁶.*

De edelen uit het Limburgse kerngebied hadden zich aangesloten bij hun nieuwe heren, de twee Luxemburgers, die door Van Heelu in het tweede deel van zijn verhaal vaak de Limburgers worden genoemd. Het waren honderd en tien gewapende mannen.

*Die Scavedriessche ende haer geslechte,
Onder ridderen ende knechten,
Quamen den Limborcheren dienen,
Met hondert helmen ende met tien⁷.*

Opstelling van de troepen bij het begin van de slag bij Woeringen. Een cijfer geeft een ridderleger aan; een cijfer + F het bijbehorende voetvolk. 1=Brabant, 2=Berg, 3=Jülich, 4F=voetvolk uit Keulen, 5=Keulse aartsbischof, 6=Luxemburg, 7=Gelre. De pijltjes geven de aanvalsrichting aan. (Detail van kaart in tentoonstellingscatalogus, blz. 243).

Zij verzochten de graaf van Luxemburg het eerst te mogen aanvallen om meteen hun gehate vijanden, de Wittemers en Mulrepas, te kunnen bevechten, want deze zouden zich in de voorste linie dicht bij de hertog bevinden. Maar het "conroot" van Mulrepas week ter zijde uit en bleef voorlopig achter de linie van de Brabantse ridders. Pas op het einde van de strijd toen de overwinning van de hertog zich duidelijk aftekende, nam de groep volop aan het gevecht deel en keerde zich tegen de Scavendriese edelen⁸. Van deze laatsten zouden er slechts vier heelhuids het slagveld hebben verlaten, o.a. Cono van Lontzen die was gevlucht, omdat hij van de Brabanders geen genade durfde te verwachten⁹.

Aartsbisschop Siegfried en graaf Reinald werden tijdens de veldslag overmeesterd en gevangen genomen. Siegfried werd overgegeven aan graaf Adolf van Berg, Reinald kwam in Brabantse gevangenschap. De beide Luxemburgers sneuvelden in de strijd, zodat het koopcontract niet tot uitvoering kwam en de Limburgse erfenis weer terugkeerde bij Reinald van Gelre. Maar in februari 1287 had deze de voornaamste burchten Limburg en 's-Hertogenrade, en daarmee het land, ter bewaking overgegeven aan zijn schoonvader Gwijde, graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen. Vanuit Namen had deze daarvoor soldaten beschikbaar gesteld. Een aantal maanden later waren bovendien de burchten 's-Hertogenrade en Sprimont, misschien ook Limburg, in pand gegeven aan Cono van Lontzen wegens een groot bedrag dat graaf Reinald hem schuldig was. Jan van Brabant had wel een schitterende overwinning behaald, maar was daarmee nog niet in het bezit van de Limburgse erfenis. Hij noemde zich voorlopig niet 'hertog van Limburg'.

Zegel van de Keulse aartsbisschop Siegfried von Westerburg; aan een oorkonde van 2 juni 1275 (Catalogus blz. 86).

Behalve Cono van Lontzen was nog een belangrijke tegenstander ontsnapt, namelijk Walram van Valkenburg. Hij was aan zijn neus gewond geraakt en verbonden door een paar bevriende vijanden die hem ook hielpen vluchten¹⁰. Aan hem vertrouwde graaf Gwijde weer de Limburgse zaak toe. Via Walram betaalde hij het geldbedrag dat zijn schoonzoon Reinald aan Cono van Lontzen schuldig was, en loste de burchten Rode, Limburg en Sprimont uit de verpanding. De bewaking van deze versterkingen droeg hij op aan Walram zelf, zoals deze in twee brieven van 25 september 1288 bekendmaakte¹¹.

Jan van Brabant had begrepen wie hem dwars zat en was aan

een belegering van Walrams kasteel Valkenburg begonnen. Op 20 september oorkondde hij "in castris apud Valkenborch", in het legerkamp te Valkenburg; op 9 september had hij dat te Luik gedaan¹². Tussen die data ligt het begin van het beleg. Het kasteel was niet gemakkelijk te veroveren, want eind oktober is hertog Jan nog steeds bezig met de belegering.

Walram zelf was niet aanwezig te Valkenburg; hij was in opdracht van Isabella "wachter" van het markgraafschap Namen, van waaruit hij op zijn beurt invallen deed in het aangrenzende Brabantse land¹³.

*Zegel van graaf
Reinald I van
Gelre.*

*De zegelstempel
werd vervaardigd
in oktober 1288
tijdens Reinalds
gevangenschap in
Brabant. Het
zegel hangt aan
de oorkonde van
15 oktober 1289,
waarin Reinald te
Parijs afstand
deed van Lim-
burg (Van Schilf-
gaarde nr. 39).*

Intussen had zich de bisschop van Kamerijk, een ver familielid van hertog Jan, als bemiddelaar opgeworpen. Na overleg met de Luikse bisschop, die een zwager en medestander was van Jan, verscheen hij persoonlijk in het legerkamp te Valkenburg. De Brabander accepteerde de arbitrage van de bisschop en bevestigde dat in een oorkonde van 24 oktober. Diezelfde dag schreef de Kamerijkse bisschop aan Gwijde van Vlaanderen, die hij als oom aanspreekt, dat hertog Jan en zijn mannen op maandag 25 oktober het beleg van Valkenburg zouden beëindigen en dat de hertog op vrijdag 29 oktober in Nijvel zou zijn. De bisschop verzoekt Gwijde zich die dag naar Viesville te begeven. Beide partijen zouden elkaar dan kunnen ontmoeten in de hoeve "Frasne", gelegen tussen de twee plaatsen. Tevens verzocht hij Gwijde te zorgen dat Walram van Valkenburg tot die tijd geen vijandelikheden

ondernam in het land van Brabant en van Luik¹⁴.

De plaats Viesville ligt ongeveer 12 km ten zuiden van het Brabantse Nijvel, destijds in het oostelijke deel van het markgraafschap Namen. In het grensgebied zouden de graaf en de hertog met elkaar overleggen. S.P. Ernst, die in zijn *Histoire du Limbourg* veel aandacht besteedt aan de verschillende fasen van de Limburgse successie-oorlog, schrijft verrassenderwijze dat de graaf van Vlaanderen zich op 29 oktober naar "Weisweiler" nabij Wittem zou begeven en dat de Brabantse hertog die dag in de buurt zou zijn, zodat zij de volgende dag overleg konden plegen. Een dergelijke plaats bij Wittem is niet bekend; of heeft Ernst het dorp Nyswiller bedoeld? Het blijft een vreemde zaak, want in de brief van de bisschop zoals die is opgenomen in de *Codex diplomaticus Limburgensis*, die Ernst heeft samengesteld, staat correct "Viesvile et Niviele"¹⁵.

Op 31 oktober verklaarde hertog Jan nog eens plechtig dat hij zich aan de uitspraak van de bisschop zou onderwerpen, zo niet dan zou hij aan graaf Reinald van Gelre 100.000 Parijse ponden betalen. Enkele belangrijke Brabantse edelen bleven er borg voor¹⁶. In alle oorkonden en brieven die bij deze bemiddeling zijn opgesteld, draagt Jan de titels hertog van Lotharingen en van Brabant, maar niet die van hertog van Limburg.

De bisschop van Kamerijk gaf op 6 november een voorlopige beslissing. Hertog Jan moest binnen acht dagen de gevangen graaf Reinald aan hem overgeven, en Gwijde, graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen, moest binnen diezelfde tijd de burchten Limburg, 's-Hertogenrade en Sprimont met de "appendances" (de erbij horende gebieden) in zijn handen stellen. Vervolgens moesten de partijen op 24 november te Rognées bijeenkomen om de zaken onder zijn leiding verder af te handelen¹⁷.

Graaf Gwijde die niet alleen "wachter" van het Limburgse bezit was, maar na de betaling van Reinalds schuld aan Cono van Lontzen ook het pandschap over een groot deel van het gebied bezat, liet op 18 november "le chastel, le vile et les appendances de Lembourgh" overdragen aan Walter van Antoing, de gevolmachtigde van de bisschop van Kamerijk. Enige dagen later deed hij hetzelfde met het gebied van 's-Hertogenrade, in de oorkonde aangeduid met "le castiel, le vile et les appendances de Rodes"¹⁸. Over Sprimont kon Gwijde kennelijk nog niet ten volle beschikken.

De bisschop van Kamerijk droeg Limburg en 's-Hertogenrade alvast over aan Jan van Brabant in de veronderstelling en ter aanmoediging dat deze hem de gevangen Reinald zou overgeven. Maar de Brabantse hertog gaf het enige dwangmiddel dat hij bezat niet uit handen, voordat zijn wensen geheel waren vervuld. Hij liet Reinald wel naar Nijvel overbrengen en stelde de Kamerijkse bisschop in de gelegenheid met Reinald en diens raadgevers te overleggen.

Op 15 december moest bisschop Willem teleurgesteld verklaren dat Jan van Brabant ook na hernieuwde aanmaning in gebreke was gebleven en derhalve de boete van 100.000 Parijse ponden moest betalen. Op 16 december volgde de verklaring dat Jan de kastelen Limburg en 's-Hertogenrade niet mocht behouden, zich niet in het bezit van het hertogdom mocht stellen en geen leenhulde mocht ontvangen, voordat hij aan de uitspraak van de bisschop had voldaan¹⁹.

Dat was de laatste poging van de Kamerijkse bisschop om het conflict tussen Jan van Brabant en zijn gevangen zwager Reinald van Gelre op te lossen. Op 18 december gaf hij de bemiddeling over aan Willem van Vlaanderen²⁰. Maar nergens blijkt dat deze in aktie is gekomen.

Hertog Jan behield de twee landsburchten Limburg en 's-Hertogenrade die hem slechts voorwaardelijk waren overgegeven, zodat hij met Gulpen en Libeek nu vier van de zeven landsburchten in handen had. Er ontbraken nog Sprimont, Herve en Wassenberg. Het grootste deel van de Limburgse erfenis was december 1288 in Brabants bezit. (Vergelijk het kaartje in aflevering 1 op blz. 7). Er zijn geen aanwijzingen dat Jan van Brabant zich toen reeds als hertog heeft laten huldigen en leenhulde heeft ontvangen. Jan van Heelu licht er ons niet over in, hij sluit zijn lange verhaal af met de dag van Woeringen, 5 juni. Niettemin wordt Jan in een oorkonde van 18 januari 1289 reeds aangeduid als hertog van Lotharingen, van Brabant en *van Limburg*; op 29 mei noemt hij zichzelf zo. Andere keren voert hij slechts de eerste twee titels²¹.

Gwijde die de belangen van zijn schoonzoon behartigde, accepteerde de handelwijze van zijn andere schoonzoon, Jan van Brabant, niet, zodat het tussen hen tot een oorlog kwam. Walram van Valkenburg koos weer partij tegen Brabant en verbond zich om Gwijde en zijn kinderen bij te staan in de oorlog tegen de hertog van Brabant en tegen de bisschop van Luik, die kennelijk nog steeds het standpunt van hertog Jan deelde. Walram beloofde het graafschap Gelre te bewaken en wanneer hij een kasteel, plaats of versterking van het hertogdom Limburg zou veroveren, die over te geven in handen van de graaf van Vlaanderen of van Isabelle, diens echtgenote en gravin van Namen²². Krijgshandelingen zijn amper bekend, maar tot in augustus 1289 is er sprake van de oorlog tussen Vlaanderen en Brabant²³.

Op 19 mei van dat jaar legde Siegfried, aartsbisschop van Keulen, om uit de gevangenschap bij de graaf van Berg bevrijd te worden, zich neer bij de vredesverdragen van zijn afzonderlijke tegenstanders. Ten opzichte van de Brabantse hertog beloofde hij onder ede niets tegen hem te zullen ondernemen gedurende de oorlog die was ontstaan tussen hem en graaf Gwijde van Vlaanderen omwille van de graaf van Gelre. Op straffe van 30.000 mark aan

Keulse denariën stelde de aartsbisschop de burchten Ahr en Godesberg als onderpand. Verder stond hij toe dat de plaatsen Kerpen en Lommersum aan Jan van Brabant kwamen, en dat deze te Kerpen het kasteel mocht herbouwen²⁴. Lommersum was een oud Limburgs bezit, waarvan de parochiële rechten in 1151 aan de abdij Kloosterrade waren geschonken.

In het hertogdom Limburg trad hertog Jan hard op tegen Cono van Lontzen die de overdracht van het Limburgse gebied dwars-

Zegel van Walram van Valkenburg; aan een oorkonde uit 1280 (Msg. 1988, kol. 262).

boomde. Hij liet diens kasteel te Lontzen verwoesten. Cono en zijn zoon Hendrik kozen eieren voor hun geld en verkochten op 29 juni 1289 voor 4000 mark aan Brabantse sterlingen hun bezittingen en de pandschappen aan Gwijde van Vlaanderen: het huis en land te Lontzen met de voogdij over die plaats, het bezit in Simpelveld, de graanrente te Lemiers en de tolinkomsten van Henri-Chapelle; het huis Herve met de appendentiën; het kasteel Sprimont en het kasteleinschap aldaar. Als vergoeding voor het "waken" over die huizen vanaf 13 januari tot 8 juli ontvingen zij 300 mark Brabantse sterlingen. Het geld zou hen binnen veertien dagen worden uitbetaald in "le Roche" in de Ardennen. Maar alle schuldbrieven die zij hadden van de overleden Limburgse hertog (Walram IV), van de graaf van Gelre en van Walram van Valkenburg moesten zij aan Gwijde overgeven²⁵.

De Vlaamse graaf trof toen voorbereidselen om eindelijk de Limburgse erfenis volledig aan Jan van Brabant over te dragen. Uit de oorkonde blijkt dat hij alvast een wapenstilstand wilde sluiten. Op 19 augustus 1289 verklaart de Franse koning, Filips de Schone, dat er door bemiddeling van wederzijdse vrienden een vredestrac-

taat is gesloten tussen Jan, hertog van Lotharingen, Brabant en Limburg (sic!), en Gwijde, graaf van Vlaanderen, waarbij is bepaald dat de gevangen Reinald wordt overgegeven aan de Franse koning en tot veertien dagen na het feest van St. Remigius, dus tot 15 oktober, onder zijn hoede zal blijven. Wanneer er dan geen overeenstemming is bereikt, moet de gevangene weer aan de hertog worden uitgeleverd²⁶.

Op de laatste dag van de termijn, op 15 oktober 1289, is de strijd om de Limburgse erfenis te Parijs beëindigd door beslissingen van de Franse koning. Nadat hij de standpunten van Jan van Brabant, Reinald van Gelre en Gwijde van Vlaanderen had gehoord en met hen afspraken had gemaakt over de diverse punten van onenigheid en deze telkens in een oorkonde had laten vastleggen met de verplichting onder ede, zijn uitspraak te erkennen, gaf hij op zaterdag 15 oktober zijn eindoordeel over alle hangende kwesties. In een uitvoerige oorkonde is de hele gang van zaken beschreven; zij is te vinden in de Codex diplomaticus Limburgensis van S.P. Ernst en is vorig jaar afzonderlijk uitgegeven met vertaling en commentaar door J. Molemans²⁷.

Het eerst werd graaf Reinald in vrijheid gesteld en als vrij man moest hij toen alle bepalingen erkennen en goedkeuren. Alle rechten die hij had in het Limburgse hertogdom of Limburgse land (in ducatu seu terra Limburgensi) moest hij afstaan aan de hertog van Brabant. Apart worden genoemd de kastelen Sprimont en Herve, plus Wassenberg, die hertog Jan nog niet in handen had. In totaal zijn er een vijftiental bepalingen getroffen, o.a. dat Reinald geen losgeld hoefde te betalen voor zijn vrijlating. Wat Gwijde van Vlaanderen aangaat, hij moest vóór 9 november de kastelen Herve en Sprimont aan Jan van Brabant overdragen. Wilde deze ook Lontzen hebben, dan moest hij vóór Kerstmis het bedrag betalen dat Gwijde ervoor aan Cono had gegeven. Eveneens vóór 9 november zou Gwijde aan Jan van Brabant de boete van 4000 mark zilvergeld betalen, die deze eiste van Walram, heer van Valkenburg. Interessant is de bepaling van Filips de Schone dat wanneer er in het gezelschap personen waren die leenhulde moesten brengen wegens lenen van het hertogdom Limburg, dit in zijn tegenwoordigheid moest gebeuren. Daarop bracht Walram van Valkenburg en Monschau met goedvinden van graaf Reinald leenhulde aan de hertog van Brabant, omdat hij verschillende Limburgse leengoederen bezat. De lenen worden hier niet genoemd, maar staan opgesomd in een beleningsoorkonde van Jan III uit 1334. Het is een belangwekkende reeks, waartoe "de stad te Zit-art" en "dat vierdel van Herle" behoorden²⁸.

Op het einde van de bijeenkomst verklaarden de hertog van Brabant, de graaf van Gelre en de graaf van Vlaanderen de regelingen ten volle te accepteren en ten teken van veranderde gezindheid, van liefde en vrede gaven zij elkaar een kus, en lieten alle rancune

en haat ten opzichte van elkaar varen. Reinald bracht op zijn beurt leenhulde aan Jan van Brabant voor de gebieden Bommeler- en Tielerwaard die hem waren toegewezen. Het moet een dramatisch ogenblik zijn geweest toen deze politieke tegenstanders en tegelijk aanverwanten (schoonvader en twee schoonzons) zich zo nadrukkelijk met elkaar verzoenden en er een formeel einde kwam aan de Limburgse successie-oorlog.

Opvallend is dat het spel van de titulatuur tot het laatste ogenblik werd gespeeld. De hertog van Brabant noemde zich sinds de zomer 1289 ook altijd hertog van Limburg; ook de Franse koning noemde hem zo. Maar in de oorkonden van Reinald en Gwijde die voorafgaan aan het vredetractaat, krijgt Jan deze titel nooit. Na het tractaat verklaart Reinald in een akte van diezelfde dag dat hij afziet van alle rechten die hij in het hertogdom had, namelijk op kasteel en stad Limburg, en in Sprimont, Rode en Wassenberg ten gunste van Jan, die nu de titels draagt: hertog van Lotharingen, Brabant én Limburg. Reinald verzoekt alle inwoners trouw te zijn aan Jan, en ontbindt alle leenmannen van hun eed van trouw en draagt hen op leenhulde te brengen aan Jan²⁹.

Zegel van hertog Jan I van Brabant; aan een oorkonde uit 1280.

Hij voert hier alleen de enkelvoudige Brabantse leeuw (Msg. 1988, kol. 263).

De volgende maand voldeed Gwijde aan zijn verplichtingen en droeg de kastelen Herve en Sprimont over aan de gevolmachtigde van de hertog. Tevens betaalde hij de 4000 mark Brabantse sterlingen ter voldoening van de boete die Walram van Valkenburg ten opzichte van hertog Jan had opgelopen, omdat het afgesproken huwelijk tussen zijn zoon en de dochter van Godfried van Brabant, broer van Jan, niet tot stand was gekomen³⁰.

De Brabantse hertog is niet ingegaan op het aanbod om het vroegere bezit van Cono van Lontzen over te nemen. Als hertog

van Limburg had hij immers de soevereiniteitsrechten over het gebied Lontzen en het kasteel was geen landsburcht. Gwijde, graaf van Vlaanderen, bleef voorlopig de eigenaar van Cono's bezittingen³¹. Het gebied van Wassenberg waarvan Reinald de rechten had overgedragen, kon Jan I niet in bezit nemen, omdat aartsbisshop Siegfried weigerde zijn pandschap op te geven³².

In november 1289 was Jan van Brabant eindelijk in het volle bezit van het eigenlijke hertogdom en van de ten noorden gelegen gebieden 's-Hertogenrade, Gulpen en Libeek. En met deze laatste beheerste hij een groot deel van de intergewestelijke handelsweg Keulen-Vlaanderen. P. Avonds betoogt telkens dat de Brabantse hertogen niet zozeer als lokale vorst handelden, maar zich in de eerste plaats hertog van Neder-Lotharingen voelden, van het grote gebied tussen Schelde en Rijn binnen het Duitse Rijk, en dat zij daar als rijksvorst een dominante rol wilden spelen. Met de vererving van Limburg sleepte Jan I de tweede hertogstitel in Neder-Lotharingen in de wacht en creëerde tegelijk een groter eigen machtsgebied. Avonds onderkent niet dat bij Limburg het land van 's-Hertogenrade behoorde en dat de Brabantse hertog met Rode een sterk steunpunt verwierf dat hem in staat stelde de handelsweg Keulen-Brugge te beheersen en vanuit Rode de geleiderechten uit te oefenen, zoals die eertijds door de Rooms koning aan de Limburgse hertogen waren toegekend³³. Juist door het geleide oefende hij een van de hertogelijke prerogatieven uit.

R. Janssen O.S.C. die een artikel schreef over "De slag van Woeringen en zijn gevolgen", dikte de onjuiste stelling van Avonds dat het beheersen van de handelsweg geen rol speelde, nog wat aan en beweerde: Als men enig besef heeft van het aantal roofburchten tussen Maas en Rijn, dan weet men hoe irrelevant het is te stellen dat met de verovering van Limburg de handelsweg naar Keulen beheerst werd³⁴. Dat is wel een heel scheve voorstelling van zaken. Volkomen veiligheid op de wegen was er niet, maar door het militaire geleide en het sluiten van landvredebonden groeiden de opbrengsten van de grote tol in 's-Hertogenrade uit tot de voornaamste inkomstenbron van het Overmase gebied.
(Slot volgt)

L. Augustus

NOTEN

1. J.M. van de Venne, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden*, Valkenburg 1951, blz. 84.
2. Jan van Heelu, *Rymkronyk betreffende den slag van Woeringen*, uitgegeven door J.F. Willems, met een *Codex diplomaticus*, Brussel 1836, verzen 3971-3974.
3. S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, IV, Liège 1839, blz. 482; Chr. Butkens, *Trophées sacrés et profanes du duché de Brabant*, I, Anvers 1641, blz. 312.

4. Dit onjuiste verhaal geeft ook Willems (zie noot 2) in zijn commentaar bij vers 4048 op blz. 153.
5. Jan van Heelu, verzen 4051-4056.
6. idem, verzen 7185/86 en 7214. Van Heelu noemt vier familieleden van Hendrik van Mulrepas, namelijk zijn broer Udo, Scheiffart van Geilenkirchen, Willem van Mormensi (nog niet geïdentificeerd) en Willem van Kemenade. -Kemenade was een kasteel dichtbij Rimburch in het Wormdal. Tot voor kort was de motte nog te zien. - Vervolgens schrijft Van Heelu:
*Ende daer toe, die men mochte ontraden,
 Van Heimenberge her Herman,
 Ende daer toe meer dan hondert man*
 (verzen 7226-7228).
- De eerste regel betekent zoveel als: men zou het niet verwachten, men zou het niet raden. Eynenberg ligt immers bij La Calamine (Kelmis). Ulrich Lenhart die een lijst van de "Teilnehmer der Schlacht bei Worringen" opstelde, maakt deze Herman ten onrechte los van de groep Mulrepas (D 37-42) en plaatst hem onder E 15, in: Der Tag bei Worringen, 5. Juni 1288, Köln-Wien 1988, blz. 173 en 183.
7. Jan van Heelu, verzen 5110-5114.
8. Idem, verzen 5115-5131 en 7185-7209.
9. Idem, verzen 7165-7177.
10. Idem, verzen 6857-6867.
11. A. Verkooren, Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse, IIme partie, Cartulaires I, blz. 170/171; Willems, codex diplomaticus (zie noot 1), nr. 108. - Dat de burch Limburg hier op de tweede plaats wordt genoemd, is verwonderlijk; bovendien worden in het verkoopcontract van 23 mei 1288 alleen Rode en Sprimont genoemd als verpand aan Cono.
12. Verkooren, I^{me} partie, I, nr. 131; Willems, nr. 106 (arbitrale uitspraak van hertog Jan in een geschil tussen de bisschop van Luik en Gerard, heer van Durbuy).
13. A. Wauters, Le duc Jean Ier et le Brabant sous le règne de ce prince (1267-1294), Bruxelles 1862, blz. 188.
14. Willems, Codex diplomaticus, nrs. 110 en 111.
15. Ernst, IV, Liège 1839, blz. 540; VI, Liège 1847, nr. 280, blz. 343.
16. Willems, nr. 112.
17. Willems, nr. 113.
18. Willems, nrs. 114 en 115.
19. Willems, nrs. 121 en 122.
20. Idem, nr. 123.
21. Verkooren, respectievelijk: Ire partie, II, nrs. 132 en 133: IIme partie, I, blz. 171 (28 februari, 1 april, 28 juli 1289).
22. Willems, nr. 125.
23. Ernst vermeldt een oorkonde van 17 augustus (IV, blz. 523 noot 1) waaruit blijkt dat Walram op Gerard van Luxemburg, een medestander van hertog Jan, Durbuy zou hebben veroverd en in bezit hield.
24. Willems, nr. 128.
25. Willems, nr. 133.
26. Het plan van Gwijde bij Willems, nr. 133: ... teile pais et teis triwes (= paix et trêve) ... ke li cuens de Flandres fera et donra au dux de Brabant, de le werre de Lembor, pour nostre chier sengneur le conte de Ghelre. - Regest van de oorkonde van Filips IV bij Verkooren, IIme partie, I, blz. 171; uitvoeriger bij Ernst, IV, blz. 547, noot 1.

27. Ernst, VI, nr. 304 (blz. 391-395), de voorafgaande oorkonden onder de nrs. 301-303; J. Molemans, Een belangrijke oorkonde van 12 (sic!) oktober 1289, in: J. Goossens (ed.), Woeringen en de oriëntatie van het Maasland (Bijlagen van de Vereniging voor Limburgse dialect- en naamkunde, nr. 33), Hasselt 1988. - Aan Ernst de voorletters M.S.P. geven is een misverstaan van een oude gewoonte in het Frans, waarbij M. staat voor Monsieur.
28. Th. J. Lacomblet, Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins, III, Düsseldorf 1853, nr. 284 en blz. 423 noot 1; K. Janssen de Limpens, Het vierdel van Herle met den gherichte ende met vieftien mannen, in: *Msg* 86 (1967), kol. 99-110.
29. Verkooren, Ire partie, II, nr. 138; volledige tekst bij Ernst, VI, nr. 306.
30. Willems, nrs. 143-145, 147 en 149. In de laatste oorkonde die gegeven is te Namen, erkent Walram dat graaf Gwijde heeft betaald de boete "de quatre mil mars de Brabancons, por le paine dont Nous encheimes en l'ocoison dou mariage, ki deiust estre fais de no fil et de le fille mon seigneur Godefroid de Brabant".
31. Op 24 november 1293 kocht Hendrik, de zoon van Cono, de bezittingen terug van de graaf van Vlaanderen. De allodiale goederen in het gebied ontving hij als leen van de graaf (Ernst IV, blz. 558, in voetnoot).
32. Uitvoerig hierover Severin Corsten, Der limburgische Erbfolgekrieg an Maas und Rur, in: *Der Tag bei Worringen*, 5. Juni 1288, Köln-Wien 1988, blz. 261-263.
33. P. Avonds, Brabant en Limburg, 1100-1403, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden II*, Bussum 1982, blz. 452-464; idem, Van Keulen naar Straatsburg, in: *Literatuur, tijdschrift over Nederlandse letterkunde*, 5 (1988), blz. 196-199.
34. In: J. Goossens, Woeringen (zie noot 27), blz. 37-51, de betreffende passage op blz. 43.

Kernnamen te Heerlen-Kerkrade en omgeving anno 1947

Eind verleden jaar verscheen als deel 14 in de reeks "Nederlands Repertorium van Familienamen" het deel over de provincie Limburg. Het bevat de familienamen en de aantallen dragers van die familienamen, zoals opgegeven bij de Volkstelling van 31 mei 1947. In dit Repertorium is ook een lijst opgenomen van "kernnamen", d.w.z. familienamen met meer dan honderd naamdragers over de gehele provincie, welke dragers zich voor vijftig procent of meer in één gemeente concentreren. Voor onze lezers hebben we de kernnamen die voorkomen te Heerlen-Kerkrade en omgeving, eens op een rijtje gezet. Hieronder volgt het overzicht met vermelding van:

- het aantal gemeenten waarin de naam werd gevonden, (Limburg telde toen 111 gemeenten);
- het totaal aantal naamdragers over de gehele provincie;
- het aantal naamdragers woonachtig in de betreffende gemeente;
- het procentueel aandeel op het totaal.

Kernnaam	Aantal gem.	Totaal	Waarvan in Heerlen	%
Beaujean	10	128	82	64.1
Bour	11	104	71	68.3
Kisters	18	177	104	58.8
Leers	21	167	89	53.3
Leufkens	11	105	58	55.2
Vrösch	13	120	67	55.8
			in Kerkrade	
Amkreutz	6	154	141	91.6
Bemelen	7	107	85	79.4
Bremen	17	195	107	54.9
Doveren	8	102	91	89.2
Fischer	20	186	124	66.7
Flecken	14	102	73	71.6
Görtzen	6	107	69	64.5
Handels	12	202	156	77.2
Hanneman	9	120	97	80.8
Herpers	12	111	80	72.1
Huppertz	15	199	113	56.8
Kockelkorn	12	181	107	59.1
Körver	11	166	144	86.7
Krewinkel	6	111	96	86.5
Krings	14	106	54	50.9

Lataster	8	137	108	78.8
Laven	22	154	84	54.5
Lennertz	12	140	72	51.4
Lenzen	12	107	83	77.6
Lochtman	12	110	86	78.2
Paffen	21	420	315	75.0
Ploum	17	373	273	73.2
Quaedfliëg	8	100	77	77.0
Rinkens	10	148	76	51.4
Sangen	9	112	62	55.4
Schlosser	9	142	106	74.6
Scholtes	10	177	123	69.5
Strolenberg	10	100	73	73.0
Thelen	16	126	71	56.3
Thomas	29	347	197	56.8
Toussaint	13	135	69	51.1
Vinders	6	102	95	93.1
Vreuls	18	276	162	58.7

			in	
			Brunssum	
Stevelmans	12	144	94	65.3

			in Hoens-	
			broek	
Quaedackers	11	180	121	67.2

			in Nieu-	
			wenhagen	
Reumkens	13	185	109	58.9

			in	
			Schaes-	
			berg	
Gulpers	6	109	87	79.8
Horsch	13	124	64	51.0

In de niet-genoemde plaatsen van oostelijk Zuid-Limburg werden geen kernnamen gevonden.

We dienen er verder rekening mee te houden dat de naam verschillend kan worden gespeld. Zo werden in Kerkrade bijvoorbeeld naast 77 naamdragers Quaedfliëg, ook nog 39 personen geregistreerd die hun naam als Quaedvliëg schreven en 16 als Quadvliëg.

Opmerkelijk is dat van de 162 kernnamen in Limburg de meeste te vinden zijn in de plaatsen Maastricht (43) en Kerkrade (32). Samen leveren zij bijna de helft (46%) van het totaal. Hoe is dit te verklaren? Is de bevolking van Maastricht en Kerkrade honkvas-

ter dan in andere plaatsen en waarom? Kan het worden toegeschreven aan de ligging of de sfeer? Zijn er historische of andere verbanden (industrialisatie)? Of spelen de eigen, specifieke dialecten een bepaalde rol? In Maastricht treffen we veel Franse namen aan, in Kerkrade veel Duitse.

Voorzover ondergetekende het kan beoordelen hebben de meeste namen van oudsher een bekende klank in plaats en streek. In het oude land van Herle verschijnt de naam Leufkens al in de 16de eeuw¹, evenals de naam Reumkens (ook gespeld Römgens en Römken) te Nieuwenhagen². De handeldrijvende familie Beaujean komt sedert 1786 te Heerlerheide voor, zij stamt uit het Luikerland (Herve)³.

Om een zuiver beeld te krijgen van het geheel zou men eigenlijk de autochtoniteit van elke kernnaam moeten nagaan. Een interessant, maar tijdrovend onderzoek.

Jos Crott

NOTEN:

1. F.J. Leufkens, Genealogie van het geslacht Anstel, Heerlen 1927; AGH, genealogisch dossier Leufkens.
2. Ignace Grond, Frans Wiertz e.a., Römken en Dämbkes - Boerenfamilies, Hoensbroek 1987.
3. H.A. Beaujean, Stamboom van de familie Beaujean te Heerlerheide, Heerlerheide 1987.

Boekbespreking

De kleine Sint-Janskerk te Hoensbroek

Naar aanleiding van de restauratie van het oude kerkje aan de Markt te Hoensbroek heeft het kerkbestuur een studie van Antoine Jacobs uitgegeven, waarin de bouwgeschiedenis van het kerkje wordt gereconstrueerd. Na een korte inleiding over de politieke en kerkelijke situatie in het vroegere Land van Herle brengt Jacobs zijn nogal technische uiteenzettingen over de bouw van kerk en toren. Gelukkig wordt het betoog verhelderd met talrijke tekeningen en foto's. Beknopt bespreekt hij de restauraties die het kerkje deze eeuw onderging.

Veel aandacht krijgen de wand- en gewelfschilderingen. De auteur heeft een aparte studie gemaakt van de muurschildering op de triomfboog. Het is een voorstelling van het Laatste Oordeel, die helaas niet meer volledig zichtbaar is. Een gedeelte bevindt zich namelijk boven het gewelf, op de kerkzolder. Bij het boekje is een uitslaand blad gevoegd, waarop de gehele voorstelling in beeld is gebracht. Bovendien tonen foto's in kleur de rijkdom van de schilderingen aan.

Dan volgt een beschrijving van de kunstvoorwerpen, de ramen en de klokken. Aan het einde geeft de auteur in een notenapparaat en een literatuurlijst een verantwoording van zijn betoog. De belangstellende bezoeker heeft met dit boek een goede gids in handen.

De bisschop van Roermond en de pastoor-deken van Hoensbroek hebben beiden in een lang voorwoord de gelegenheid aangegrepen om in dit geschiedkundig werk aan geloofsverkondiging te doen.

Het boek kost f 22,50 en is verkrijgbaar bij de boekhandels Herpers en L'Ortye te Hoensbroek.

L. Augustus.

Mien zieëve krütskes -xxxxxxx-

Onder bovengenoemde titel verscheen onlangs een bundel verhalen en gedichten van de hand van Fientje van Krieëmesj - mevrouw Heijboer Cremers- ter gelegenheid van haar 75ste verjaardag. Het is geschreven in het dialect van Gebrook oftewel Hoensbroek, de plaats waar zij geboren en getogen is. Over Gebrook dichtte zij:

*"Op der weireldbol is ut mèhr sjpangeknoeëp
doe mos ut zeuke mit eine loupe,
Mèh vuer mich is ut de plaatsj woe ig gebaoëre woert,
En woe ig wiejer doer ut leive voert.
Ut sjeieët noe es ein wieëk van Heiële te boek,
Mèh vuer mich is en blief ut "MIE GEBROOK!!!"*

Het probleem bij bundels in welk dialect dan ook is en blijft de spelling. Het dialect is immers geen schrijftaal, maar een spreektaal. Voor anderen is het vaak moeilijk de teksten te lezen en te begrijpen. De klank en de kleur van het betreffende dialect komt het meest tot zijn recht wanneer het voorgedragen wordt. En dat doet Fientje Krieëmesj, zoals algemeen bekend, met verve. Zij was geruime tijd docente verbale expressie.

De inhoud is feitelijk een omzien in nostalgie. Haar verhalen en gedichten gaan veelal over onderwerpen die betrekking hebben op vroeger tijden. Ontroerend is het gedicht over haar opa "Miene oudste vrundj", dat eindigt met de regels:

*"t Sjoenste gesjenk vuer ei kindj i zie leive
Is om 't eine goowe groetvader te geive."*

Ook haar kostelijke carnavalsbuut "t Tant Zeef" is in de bundel opgenomen.

Over haar zeven kruisjes maakte zij een inleidend gedicht, waarvan het laatste couplet luidt als volgt:

*"t Zieevende krüts is ei van dankbaarheid
Dank vuer 't vuële good en auch vuer 't leiëd
Want auch dat gebeurt bie 't leive
Dank dat dát alles mich is gegeive
En es ich vuer mien achtste krütske mot gaoe
Zal dat waal op oozze kirkhof komme te stjaoe"*

Jos Quaedackers illustreerde de bundel met zeer geslaagde expressieve tekeningen.

Jos Crott.

Abonnees van het Land van Herle kunnen deze bundel in hun bezit krijgen door overmaking van f 25,- (f 20,- plus f 5,- verzendkosten) op girorekening 889424 ten name van F. Heijboer, Kouvenderstraat 133, 6431 HC Hoensbroek, onder vermelding van: "Mien zieëve krütskes". (Normale prijs is f 28.50). Ook verkrijgbaar aan de balie van het Thermenmuseum voor de prijs van f 20,-

Van pekelvat tot diepvrieskist

Onder deze sprekende titel verscheen dit jaar bij het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam een studie van Jozien Jobse-van Putten, bestaande uit "interviews en beschouwingen over de huishoudelijke conservering op het Nederlandse platteland in de eerste helft van de twintigste eeuw". Ofschoon volkskundige onderwerpen niet in de eerste plaats de inhoud van ons tijdschrift uitmaken, willen we toch graag uw aandacht vestigen op deze studie, temeer daar hierin ook met het Limburgse aspect van het onderwerp "inmaken, wekken" enz. rekening gehouden is.

Het boek bestaat uit drie gedeelten. In de inleiding-titel "De huishoudelijke conservering: van noodzaak tot vrije keus", komen algemene zaken ter sprake zoals "de huishoudelijke conservering en de zelfvoorziening", "achtergronden bij de keus uit de vele technieken", "oorzaken van veranderingen" en "functies van de huishoudelijke conservering".

Na deze inleiding volgen dertien interviews, het grootste gedeelte van de studie. De informanten zijn afkomstig uit alle provincies van het land. De auteur deelt echter in naar vier gebieden: het oosten en zuiden, Groningen en Zuidwest-Nederland, het westen, Friesland. De combinatie in het eerstgenoemde gebied mag merkwaardig lijken, maar naar het oordeel van de auteur was "het Nederlandse platteland aan het begin van de twintigste eeuw nog sterk op zelfvoorziening in de voeding ingesteld. Dit gold in hoge mate voor het oosten en zuiden van het land, waar niet alleen de boeren, maar ook vrijwel elke landarbeider een stuk land had, dat hij privé kon bewerken". In dit gedeelte staat ook het smakelijke verhaal van de heer J.P. Nijsten (1900-1984) uit Schinnen. De combinatie Groningen - Zuidwest-Nederland lijkt eveneens merkwaardig, maar deze streken "hadden ... omstreeks 1900 wat de zelfvoor-

ziening in de voeding betreft zoveel met elkaar gemeen" dat de auteur ze samen behandelt.

Het geheel is aardig geïllustreerd met foto's, tekeningen, oude prenten en een aantal kaartjes.

Een smakelijk verhaal, smakelijk verteld. Aanbevolen.

W.J. Krüll

Dit boek (=Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut, Deel 10) is te bestellen bij: P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, Keizersgracht 569-571, 1017 DR Amsterdam. Prijs: f 27,- + porto.

Geschiedenis Sint Corneliusparochie

Onder de op het eerste oog wat vreemde titel "Vier dunt ut zelf" verscheen kortgeleden een rijk geïllustreerde geschiedenis van de parochie Sint Cornelius te Heerlerheide, zulks in verband met het 150-jarig bestaan.

De titel: "Vier dunt ut zelf" wijst op de Hidsjer instelling om zaken die anderen niet goed of snel genoeg regelen, zelf aan te pakken. Zo hebben de inwoners van Heerlerheide omstreeks 1834, toen de gemeente Heerlen niet voldoende steun gaf voor de oprichting van een zelfstandige parochie, zelf de handen in elkaar geslagen en de schouders eronder gezet, met als resultaat een parochiegemeenschap waar men nog steeds met recht trots op is.

De schrijver, J.H.M. Hoen te Beek, heeft er alles aan gedaan om via archiefonderzoek en vraaggesprekken tot een afgerond geheel te komen, waar hij goed in geslaagd is. In zeven hoofdstukken en drie bijlagen geeft hij de gehele geschiedenis weer, beginnend met een karakteristiek van dorp en inwoners en via plannenmakerij, bouw en eerste tijden tot en met het heden, inclusief de bouw van de nieuwe kerk in 1909 en een beschrijving van de kunstschaten. Uiteraard komen er veel namen van mensen voor in het werk.

Het geheel omvat 160 pagina's met niet minder dan 175 foto's en andere afbeeldingen, waarvan 16 pagina's in kleur. Het boek is zeer goed verzorgd, gedrukt op goed papier, en kost, voorzover er nog exemplaren op de pastorie voorradig zijn, f 30,-.

M. van der Wijst